

№ 35 (2024) С. 9–16
National Academy of Fine Arts and Architecture
Collection of Scholarly Works
«Ukrainian Academy of Art»
ISSN 2411–3035
Website: <http://naoma-science.kiev.ua>

УДК 725:7.036[693+698]
ORCID ID: 0000-0002-5545-0119
ORCID ID: 0009-0000-7267-8126
DOI <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2024-35-1>

Артур Ароян

кандидат архітектури, доцент кафедри образотворчого та
декоративно-прикладного мистецтва
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
aroyanarthur@gmail.com

Оксана Сулима

завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
sulyma.oksana89@gmail.com

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ БУДІВЛІ ПОЛТАВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСТВА

Анотація. Метою статті є виконання аналізу передумов і обставин зведення будівлі Полтавського губернського земства – першої пам'ятки українського архітектурного модерну, яка означила відродження української культури на початку ХХ століття. Фокусом дослідження стало визначення впливу діяльності В. Кричевського на організацію нових і розвиток існуючих художньо-промислових виробництв, залучення освітніх установ до розробки декоративного оздоблення будівель. **Методи дослідження.** Використано емпіричні (опис, порівняння) та теоретичні (художньо-стилістичний аналіз, синтез, узагальнення) підходи для розкриття основних етапів реалізації задуму В. Кричевського та значення його роботи для ревіталізації й творення українського національного стилю не лише в архітектурі, але й візуальному мистецтві загалом. Компаративний метод дослідження обрано як основний відповідно до мети публікації, яку побудовано на комплексному підході. **Результати і висновки.** У результаті дослідження встановлено, що ключову роль у процесі будівництва Полтавського губернського земства відіграла постать архітектора-художника В. Кричевського, який поєднав прогресивні європейські мистецькі тенденції з традиційними формами і орнаментами Наддніпрянщини, створивши актуальний і значущий за своїм подальшим впливом громадський простір. Створення будівлі, застосовані там архітектурно-художні прийоми визначили подальший розвиток українського архітектурного модерну.
Ключові слова: Полтавське земство, український архітектурний модерн, Василь Кричевський, ар-нуво, керамічна декоративна плитка.

Artur Aroian

PhD in Architecture,

Associated Professor of the Department of Fine and Decorative-Applied Arts

State Institution «Luhansk National Taras Shevchenko University»

aroyanarthur@gmail.com

Oksana Sulyma

Head of the Section of the Scientific Research Funds Department

The Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum

sulyma.oksana89@gmail.com

TO THE HISTORY OF POLTAVA HUBERNIIA ZEMSTVO HOUSE BUILDING

Abstract. *The aim of the article is to analyze preconditions and circumstances of erecting Poltava Huberniia Zemstvo building as the first listed building of the Ukrainian modernist style that marked renaissance of the Ukrainian culture in the early 20th century. The research is focused at outlining influence of Krychevsky's work on organizing new and developing existing art and craft productions, engaging educational establishments to creating ornamental decorations of buildings. **Research methods.** Empiric (description, comparison) and theoretic (art and stylistic analysis, synthesis, summarizing) modes are used in order to demonstrate main stages of Vasyl Krychevsky's idea realization and creating Ukrainian national style not only in architecture, but in visual art in general. Comparative method is used as the main one according to the aim of the publication that is composed in complex approach. **Results and conclusions.** As a result of the research the key role of architect and artist Vasyl Krychevsky in building Poltava Huberniia house as a union of progressive European art tendencies and traditional forms and ornaments of the Upper Dnieper River area is described; he created actual and meaningful space that further influenced public space. Erection of this building and usage of architectural and art modes determined further development of the Ukrainian modernist style.*

Key words: *Poltava Zemstvo, Ukrainian architectural modernist style, Vasyl Krychevsky, l'art-nouveau, ceramic decorative tile.*

Постановка проблеми. У 2023 році Україна відзначила декілька значних ювілейних дат, які нагадують нам про відродження національної культури на початку ХХ століття, зокрема, 120-річчя з дня відкриття пам'ятника Івану Котляревському та проведення першої української художньої виставки у Полтаві.

У 1903 році було затверджено остаточний проект будівлі Полтавського губернського земства, що започаткував український стиль в архітектурі, який згодом отримав назву «український архітектурний модерн». Автором цієї видатної пам'ятки є один із найдивовижніших українських митців ХХ ст. Василь Григорович Кричевський, 150-річний ювілей якого теж відзначали 2023 року. Архітектор, графік, маляр, художник-декоратор театру та кіно, автор Державного герба УНР — постать Кричевського є своєрідним прикладом «людини Епохи Відродження» в українському мистецтві. Широке визнання він отримав саме за свій перший величний проект — проект будівлі Полтавського земства, історія створення якої є вкрай непростою і сповненою протиріч того часу.

Досвід створення В. Кричевським цієї видатної пам'ятки у Полтаві є актуальним

зараз, оскільки підхід майстра вдало поєднував широку ерудицію і знання сучасних світових тенденцій з глибоким розумінням народного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Передумови та обставини зведення першого твору українського архітектурного модерну широко висвітлювалися на сторінках тогочасних періодичних видань, як то журнал «Зодчий», а також фіксувалися у звітах Полтавського земства. Мистецтвознавчі оцінки роботи над об'єктом архітектора В. Кричевського, а також художників М. Самокиша та С. Васильківського опубліковані в працях таких знаних сучасників, як Вадим та Данило Щербаківські, О. Сластіон, С. Таранушенко. Новий етап дослідження архітектурного та культурологічного значення будівлі земства відзначений науковими публікаціями полтавця В. Ханка [1] та киянина В. Чепелика [2], зокрема монографією останнього «Український архітектурний модерн». Ці праці стали підґрунтям для сучасних видань, зокрема, книги В. Рубан-Кравченко «Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський» [3] та хрестоматії «Василь Кричевський»

видавця О. Савчука. Втім, у сучасних публікаціях досі бракує цілісного осмислення проєктної діяльності В. Кричевського у створенні будівлі Полтавського земства на тлі загальноєвропейських архітектурних тенденцій, у контексті його попереднього мистецького досвіду й викликів того часу.

Мета статті. У цій статті висвітлюється процес обговорення попередніх проєктів будівлі Полтавського земства, обставини затвердження конкурсної пропозиції В. Кричевського та ключові етапи подальшого її втілення. Цитуються і наводяться маловідомі унікальні документи з фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (ПКМВК), які розкривають глибину і значущість архітектурних та художніх рішень як у загальноєвропейському контексті, так і у впливі на розвиток місцевих мистецьких виробництв. Такий підхід до висвітлення процесу зведення будівлі Полтавського земства буде корисний для ширшого розуміння ролі українського архітектурного модерну в суспільних процесах першої половини ХХ ст. (іл. 1).

Виклад основного матеріалу. Перша будівля Полтавського губернського земства була зведена 1874 року за проєктом харківського архітектора Ф. Ниценка. Будівля у стилі італійського неоренесансу дуже швидко перестала

задовольняти потреби земських працівників, зокрема за габаритами приміщень, тому менше ніж за два десятиліття відбулася перша спроба її замінити [1, с. 22]. У 1895 р. в журналі «Зодчий» був опублікований проєкт цивільного інженера О. Максимова, який пропонував звести доволі велику неокласичну будівлю, але тоді його не реалізували через брак фінансування. Наступною спробою стала робота земського архітектора О. Ширшова, який 1901 року представив проєкт земської будівлі в так званому стилі «французького неоренесансу». Цей проєкт запропонували допрацювати — здешевити вартість спорудження. Пізніше його, попри протест автора, віддали на коригування київському архітекторові В. Ніколаєву, який виконав ескіз у тому ж стилі [4, с. 275].

За цей час внутрішня суперечка переросла в більш широку публічну дискусію, фокус якої змістився з технічних питань до більш суттєвого — що саме має відображувати своєю архітектурою будівля, яка створюється для органу місцевого самоврядування такого українського регіону, як Полтавщина? Якими візуальними засобами можна репрезентувати історичну тяглість місцевої культури, водночас не впадаючи в копіювання форм традиційної народної архітектури? Незважаючи на палку дискусію

Іл. 1. Загальний вигляд будівлі Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського). 2021. [Світлина А. Арояна]

в пресі будівництво за проектом О. Ширшова з доопрацюванням В. Ніколаєва все ж таки розпочалося. Але й ігнорувати суспільну думку діячі земства теж уже не могли.

Проти таких стильових рішень виступила громадськість, зокрема письменник і музикант Г. Хоткевич, маляр С. Васильківський, правник М. Дмитрієв, художник та мистецтвознавець О. Сластіон. Прогресивні земські діячі дослухалися до фахової аргументації спеціалістів і 1903 року земство оголосило конкурс на новий проект, з урахуванням того, що будівельні роботи вже досягли рівня підвіконь першого поверху (тобто планування не могло бути суттєво зміненим). 6 червня (за старим стилем) 1903 року перевагу надали пропозиції художника І. Жолтовського. Однак її розкритикував голова будівельної комісії Є. Саранчов. І ось 23 червня відбулося чергове засідання експертів. На розгляд спеціального комітету запропонували кілька варіантів рішень головного чола будинку: у стилі «французького ренесансу» – О. Ширшов та В. Ніколаєв, у стилі «модерн» – П. Віленський, у «північно-російському» – П. Волков, у «південноруському» – В. Кричевський, а в стилі «середньовічних флорентійських абатств» – І. Жолтовський [5].

Цього разу перемогу отримав проект харківського художника та архітектора В. Кричевського (виходець з с. Ворожба нині Сумської області). Для цього знадобилося «три години колотнечі», пояснення автора та аргументи його прихильників. Через три дні О. Сластіон напише в листі до письменника Б. Грінченка, що «...се ми зробили велике культурне придбання – історичний крок, який буде видно на весь світ!» [1, с. 23].

30-річний В. Кричевський мав значний багаж знань та практичних навичок. Ще 1891 року він став помічником міського архітектора А. Шпігеля. У його бібліотеці молодий зодчий отримав змогу ознайомитися з науковою і практичною діяльністю англійських мистецтвознавців Д. Раскіна (John Ruskin) та В. Морріса (William Morris). Особливо йому імпував принцип В. Морріса учитись у мистецтва минулого, а не наслідувати його [3, с. 68]. Рух «Arts and crafts movement» («Мистецтва і ремесла») сприяв збереженню і розвитку народних мистецьких практик, впровадженню їхніх творів у сучасне англійське життя.

Саме тоді, у 1890-х роках, В. Кричевський познайомився з відомим художником С. Васильківським, котрий не просто ввів

його до кола харківських митців, але й виконав доленосну місію у становленні архітектора. Десять років праці в бюро архітектора О. Бекетова стали періодом професійного зростання В. Кричевського.

1902 року Василь Григорович долучився до підготовчої комісії XI Всеросійського археологічного з'їзду у Харкові. Для етнографічної виставки він збудував типову селянську хату Слобожанщини з усіма етнографічними деталями. Глибоке фахове дослідження ним української народної архітектури, декоративно-ужиткового мистецтва, регіональної орнаментики мало ґрунтовну теоретичну основу. Щодо самого методу опрацювання форм української архітектурної спадщини, яким користувався В. Кричевський, це був розповсюджений і дуже популярний тоді стиль «ар-нуво», або, як тоді його називали на підросійській території України – «модерн».

Таке «нове мистецтво» в архітектурі виникло у 1890-х роках. Одразу сформувалися великі національні осередки цього загальносвітового стилю, де він отримав власні назви: «ар-нуво» в Бельгії, Франції, в англійській літературі, «сецесіон» («сецесія») в Австро-Угорщині (включно з територією України, яка входила до її складу), «югендстиль» в Німецькій імперії, Австро-Угорщині, німецькомовних землях Балтії, скандинавських країнах. Якщо в імперських центрах архітектура «ар-нуво» більше спрямовувалася на пошук нової естетики сучасних матеріалів (бетон, металеві конструкції, скло), то в історичних регіонах, які не мали можливості для повноцінної політичної репрезентації, або мали значні політичні амбіції, цей стиль перетворився на потужний інструмент утвердження національної самосвідомості. Саме в цих регіональних утіленнях «ар-нуво» відбувалося переосмислення традиційних архітектурних форм (дахів, віконних і дверних прорізів), використовувалися характерні для конкретної місцевості будівельні матеріали, фасади прикрашалися місцевими орнаментальними композиціями. Такі вияви характерні для Угорщини, Чехії, Польщі, Шотландії, Фінляндії і, зрештою, саме виразником цього руху став проект Полтавського земського дому, створений В. Кричевським.

Архітектурне вирішення будівлі земства іменували по-різному: «український стиль», «український архітектурний стиль», «український народний стиль», «новий український стиль» тощо. У журналах засідань Полтавського губернського земства його називають

«південноруським», іноді «псевдо-мавританським» [5, с. 27; 6, с. 37]. У тексті закладної дошки 1906 р. вказано: «Ми піонери «українського стилю» (іл. 2) [7, с. 433]. Ці визначення характеризують період пошуку та не є точними. Історик архітектури В. Чепелик зазначає: «В історії української архітектури жодне інше стильове явище не відзначалося такою розмаїтістю і суперечливістю у назві, як український архітектурний модерн» (Український архітектурний модерн) [2, с. 46]. Від перших публікацій на цю тему у 1900-х роках і досі продовжується вибір оптимальної назви (див. іл. 2).

Маючи справу з існуючим периметром стін на рівні першого поверху, В. Кричевський зосередився на пластичному вирішенні фасадів і силуеті дахів. Про роботу майстра над створенням проекту дому земства та його втіленням розповідав дослідник діяльності архітектора В. Павловський: «Працюючи над цим проектом, Василеві Кричевському довелося переборювати багато труднощів не лише політичного характеру. Перш за все, це була новаторська праця» [8, с. 28]. За короткий час він виконав значну дослідницьку роботу, щоб встигнути до конкурсу не лише скристалізувати ідею українського стилю для сучасної

Іл. 2. Закладна дошка Полтавського губернського земського дому. Фотограф Й. Хмелевський. 1906. [11, с. XII]

Іл. 3. Фото з альбому «Губернский земский дом в Полтаве». Фотограф Й. Хмелевський. 1908. [9, с. 12]

великої кам'яної міської будівлі, але й втілити її в конкретні форми.

Аналізуючи місцеві будівельні виробництва, В. Кричевський упевнився в можливості їхнього долучення до виготовлення оздоблювальних матеріалів і покрівельних конструкцій. Таким чином, уперше на теренах Полтавщини був застосований прийом суцільнокерамічного обличкування плиткою фасаду. Він явно посилається на віденські зразки відомого майстра О. Вагнера (Otto Koloman Wagner), однак, не копіює їх, а лише використовує властивість полив'яної кераміки виблискувати кольорами на тлі матової поверхні рядової плитки. Більше вплив О. Вагнера відчувається в оформленні вестибюлю і центральних сходів, де геометричність і стриманий біло-зелений колорит доповнюються верхнім освітленням (іл. 3). Натомість, орнаментика декоративних композицій фасаду та їхній колорит є традиційними для Полтавщини.

За проектом В. Кричевського дах будинку мав бути високий, як у традиційних українських хатах. Постало питання щодо виготовлення полив'яної зелено-блакитної дахівки (черепиці) та декоративних кручених колон для оздоблення вікон. Цю проблему змогли вирішити влітку 1904 року, коли кераміст П. Ваулін почав працювати викладачем Миргородської художньо-промислової школи імені Миколи Гоголя. Він разом із архітектором відвідав Опішню, де у місцевих майстрів знайшов «масу самобутньої справжньої художньої творчості» [10, с. 8]. У листі до виконроба Є. Саранчова дав схвальні відгуки про місцеві глини, порадив залучити до виробництва випускників Миргородської керамічної школи імені Миколи Гоголя для їхнього вдосконалення у цій галузі. У підсумку черепицю та майоліку для будівлі земства виготовляли в Опішнянській земській гончарній майстерні. Майстри Мало-Будищанського черепичного заводу виробили стрічкову дахівку, а також плитку для зовнішнього обличкування фасадів земського дому. Для оптимізації процесів виробництва земці виділили кошти для налагодження роботи Опішнянської гончарної майстерні та обладнання Мало-Будищанського заводу печами для випалу дахівки.

В. Кричевський творчо співпрацював з відомим опішнянським гончарем І. Гладишевським. Полив'яні кахлі, виконані під його керівництвом, досі прикрашають зовнішні стіни будинку. Різьблення на дерев'яних деталях виконав майстер із Диканщини П. Юхименко.

Полотно для панно зали засідань виткали учениці Дігтярівської зразкової навчально-ткацької майстерні Полтавського земства [11, с. 6].

В інтер'єрах використано аналогічні прийоми – геометризовані орнаментальні структури, втілені у керамічних оздобленнях центральних сходів і колон вестибюлю. В. Кричевський особисто малював усі елементи декору й обробки матеріалів. Об'єм роботи потребував титанічних зусиль, бо це більш як сотня ескізів і малюнків [8, с. 29]. Лише у 1906 р. їх було виконано 65. 1907 року архітектор не встигав виготовити всі креслення та рисунки для оздоблення парадної зали засідань. Земці запросили до співпраці відомих художників, «експертів у популяризації української старовини» С. Васильківського та М. Самокиша. Вони опрацювали багаті етнографічні колекції Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства та створили ескізи розписів парадних приміщень. Залу засідань прикрасили три монументальні панно, написані на полотні олійними фарбами. Це «Вибори полковника Пушкаря на площі Спаської церкви в м. Полтаві», «Голота і Татарин» та «Ромоданівський шлях» [11, с. 8].

Не обійшлося без дискусій щодо використання традиційної орнаментики. Мистецтвознавець С. Таранушенко акцентував увагу на різниці у підходах В. Кричевського та С. Васильківського. Дослідник наголошував, що перший прекрасно розумів – всі найкращі народні селянські узори не придатні в їхньому натуральному вигляді для оформлення багатоповерхової сучасної міської будівлі. Натомість другий опинився в полоні барвистих українських пам'яток мистецтва і вважав за можливе перенести їх на стіну мурованої будівлі [12, с. 175]. Та все ж, талановитий підхід архітектора до творчої переробки й переосмислення народних надбань дав свій результат. Будинок земства став справжнім палацом мистецтв та ремесел.

Водночас із традиційними матеріалами під час спорудження земського дому були використані прогресивні конструкції індустріального виготовлення: залізобетонні кронштейни, металеві балки й ферми, покрівельне скло.

В. Кричевський дав приклад продуманого використання спадщини української народної архітектури. На думку В. Чепелика: «Жодної іншої споруди, рівної за соціальним значенням для відродження нашого народу, ХХ століття не створило» [2, с. 77].

Переживши нищівну пожежу у 1943 році, а потім 20-річну складну відбудову, декілька етапів відновлення інтер'єрних розписів та відтворення первісної колористики даху будівля колишнього Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) досі перебуває в процесі реставрації.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. Поява будівлі Полтавського губернського земства вразила тодішнє українське суспільство: «Дім як грім!», – висловився про нього С. Васильківський. Споруда стала наріжним каменем у відродженні і творенні українського національного стилю не лише в архітектурі, але й у візуальному мистецтві загалом. Полеміка під час проектування споруди змусила фахових учених зайнятись ґрунтовними дослідженнями та вивченням національної архітектури. Від 1903 р. з'явилася низка наукових праць, сформувався ціла плеяда здобитих цього стильового напрямку.

У сучасному світі є запит на українську культуру, українську ідентичність, який часто спирається на стереотипні форми. Досвід роботи В. Кричевського над створенням будівлі Полтавського земства є цінним з погляду методу майстра, його розуміння необхідності поєднання сучасного і народного. Бачення місця цієї будівлі в історії мистецтва та архітектури України дасть ширшу базу для сучасних інтерпретацій народних орнаментів, форм і символів. Практичні рішення щодо організації навчально-виробничих центрів на початку ХХ ст. вже відтворюються у деяких історичних населених пунктах, зокрема, в Опішні та Полтаві.

У подальших дослідженнях варто приділити увагу саме організаційним здібностям В. Кричевського, ролі земських ініціатив з підтримки і розвитку народних художніх промислів, а також, впливу цих активностей на формування урбаністичного та мистецького середовища населених пунктів Полтавщини.

Список використаних джерел

1. Ханко В. Будинок Полтавського земства: дещо з історії спорудження та функціонування. *Полтава: архітектура, історія, мистецтво* : матеріали першої наук. конф. «Вайнгортівські читання», 27 листоп. 2002 р. Полтава, 2002. С. 22–28.
2. Чепелик В. Український архітектурний модерн / упоряд. З. В. Мойсеєнко-Чепелик. Київ : КНУБА, 2000. 196 с.
3. Рубан-Кравченко В. Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський : монографія. Київ : Криниця, 2004. 704 с.
4. Журнал засідання комісії по вопросу о постройке земского дома. 14 Ноября 1901 года. *Доклады Губернской земской управы Полтавскому губернскому земскому собранию XX–XVII очередного созыва 1901 года*. Полтава : типо-литоґр. Л. Фришберґа, 1901. С. 275–278.
5. Журнал засідання комісії по вопросу о постройке земского дома. 6 Июня 1903 года. *Доклады Губернской земской управы Полтавскому губернскому земскому собранию XX–XIX очередного созыва 1901 года*. Полтава : типо-литоґр. Л. Фришберґа, 1903. С. 26–30.
6. Журнал засідання комісії по вопросу о постройке земского дома. 23 Июня 1903 года. *Доклады Губернской земской управы Полтавскому губернскому земскому собранию XX–XIX очередного созыва 1901 года*. Полтава : типо-литоґр. Л. Фришберґа, 1903. С. 35–38.
7. Сулима О. С. FESI QUOD POTUI, FACIANT MELIORA POTENTES. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток* : зб. наук. ст. Харків ; Полтава : Майдан, 2023. Вип. 18. С. 431–441.
8. Павловський В. Василь Григорович Кричевський: Життя і творчість : монографія. Нью-Йорк : Українська Вільна Акад. Наук у США, 1974. 316 с.
9. Губернский земский дом в Полтаве. Полтава : Издание Й. Ц. Хмелевского в Полтаве, 1908. 42 с.
10. Доклад Губернской земской управы Полтавскому губернскому земскому собранию XL очередного созыва 1904 года № 142 «О постройте земского дома». Полтава : типо-литоґр. Л. Фришберґа, 1904. 30 с.
11. Доклад Губернской земской управы Полтавскому губернскому земскому собранию XLII очередного созыва 1906 года № 104 «О постройте земского дома». Полтава : типо-литоґр. Л. Фришберґа, 1907. 58 с.
12. Таранушенко С. Василь Кричевський. *Життя і революція*. 1929. № 1. С. 168–184.

References

1. Hanko, V. (2002) Budynok Poltavskogo zemstva: deshho z istoriyi sporudzhennya ta funkcionuvannya [House of the Poltava Zemstvo: Some Facts from History of Its Building and Functioning]. In *Poltava: arhitektura, istoriya, mystecztvo* [Poltava: architecture, history, art] : Materialy pershoyi naukovoyi konferenciyi «Vajngortivski chytannya», 27 lystopada 2002 r. Poltava, 22–28 [in Ukrainian].
2. Chepelyk, V. (2000). Ukrayinskyj arhitekturnyj modern [Ukrainian Architectural Modernist Style]. KNUBA [in Ukrainian].
3. Ruban-Kravchenko, V. (2004). Krychevski i ukrayinska xudozhnya kultura XX stolittya. Vasyl Krychevskij [The Krychevskys and Ukrainian art culture of 20th century. Vasyl Krychevsky]. Krynysia [in Ukrainian].
4. Zhurnal zasedaniya komissii po voprosu o postroyke zemskogo doma. 14 Noyabrya 1901 goda [Journal of Meeting of Committee dedicated to question of zemstvo house building. November 14, 1901]. (1901). *Dokladyi Gubernskoy zemskoy upravyy Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniyu XX–XVII ocherednogo sozyiva 1901 goda* [Reports of Huberniia Zemstvo Administration to Poltava Huberniia Zemstvo at the 37th Meeting of Call in 1901]. (275–278). Tipo-litografiya L. Frishberga [in Russian].
5. Zhurnal zasedaniya komissii po voprosu o postroyke zemskogo doma. 6 Iyunya 1903 goda [Journal of Meeting of Committee dedicated to question of zemstvo house building. June 6, 1903]. (1903). *Dokladyi Gubernskoy zemskoy upravyy Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniyu XX–XIX ocherednogo sozyiva 1901 goda* [Reports of Huberniia Zemstvo Administration to Poltava Huberniia Zemstvo at the 39th Meeting of Call in 1901]. (26–30). Tipo-litografiya L. Frishberga [in Russian].
6. Zhurnal zasedaniya komissii po voprosu o postroyke zemskogo doma. 23 Yyunya 1903 goda [Journal of Meeting of Committee dedicated to question of zemstvo house building. June 23, 1903] (1903). *Dokladyi Gubernskoy zemskoy upravyy Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniyu XX–XIX ocherednogo sozyiva 1901 goda* [Reports of Huberniia Zemstvo Administration to Poltava Huberniia Zemstvo at the 39th Meeting of Call in 1901]. (35–38). Tipo-litografiya L. Frishberga [in Russian].
7. Sulyma, O. (2013). FECI QUOD POTUI, FACIANT MELIORA POTENTES. *Poltavskii kraieznavchii musei. Malovidomi storinky istorii, muzeieznavstvo, okhorona pamiatok* [Poltava Local Lore Museum: Little-known pages of history, museology, care of monuments], (18), 431–441. Maidan [in Ukrainian].
8. Pavlovskij, V. (1974). *Vasyl Grygorovych Krychevskij. Zhyttya i tvorchist* [Vasyl H. Krychevsky. Life and Work]. Ukrainska Vilna Akademiia Nauk u SShA [in Ukrainian].
9. Khmelevskiy, Y. Ts. (Ed.). (1908). *Hubernskij zemskij dom v Poltave* [Huberniia Zemstvo House in Poltava]. Izdanie Y. Ts. Hmelevskogo v Poltave [in Russian].
10. *Doklad Gubernskoy zemskoy upravyy Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniyu XL ocherednogo sozyiva 1904 goda № 142 «O postroyke zemskogo doma»* [Reports of Huberniia Zemstvo Administration to Poltava Huberniia Zemstvo at the 40th Reporting Meeting of Call in 1904 num. 142 “About Building of Zemstvo House”]. (1904). Tipo-litografiya L. Frishberga [in Russian].
11. *Doklad Gubernskoy zemskoy upravyy Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniyu XLII ocherednogo sozyiva 1906 goda № 104 «O postroyke zemskogo doma»* [Reports of Huberniia Zemstvo Administration to Poltava Huberniia Zemstvo at the 42th Reporting Meeting of Call in 1904 num. 104 “About Building of Zemstvo House”] (1907). Tipo-litografiya L. Frishberga [in Russian].
12. Taranushenko, S. (1929). Vasyl Krychevskij [Vasyl Krychevsky]. *Zhyttya i revolyuciya* [Life and Revolution], 1, 168–184 [in Ukrainian].

Подано до редакції 26.03.2024